

NOTE DE CERCETARE

Atlasul Etnografic Român. O notă de cercetare¹

Emil Țircomnicu

Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” al Academiei Române

Abstract : *The ethnographic research of the Institute of Ethnography and Folklore of the Romanian Academy has for two or three generations, starting with the sixth decade of last century's its main project to achieve the first Romanian Ethnographic Atlas. Were thus 40 years elapsed from the onset of researches and the project is now in its final stage : three books were published and two being drawn. On the trail of the Romanian Linguistic Atlas we were interested about the populations speaking idioms and dialects of Romanian language spread beyond the borders. The main purpose of the Romanian Ethnographic Atlas is to highlight the ethnographic values of the historical communities outside the borders of Romania. In this respect, Romanian Ethnographic Atlas questionnaires will have been applied, choosing the pilot municipalities from the Romanian communities abroad. On this project probably will work two or three generations of ethnographers. Upon completion of these huge field information however we have a complete picture of Romanian ethnography particularities from the southern-eastern Europe.*

Keywords : Romanian Ethnographic Atlas, ethnographic documents, holidays, customs

Cuvinte-cheie : Atlasul Etnografic Român, documente etnografice, sărbători, obiceiuri

Instituționalizarea cercetării etnografice în România și Atlasul Etnografic Român

Instituționalizarea activităților de cercetare și pregătire a specialiștilor în discipline ca etnologie, etnografie și folclor, apare încă de la 1875 când s-a înființat Secția de Etnologie a Societății Geografice Române la București. În 1905 s-a înființat Muzeul Istoric și Etnografic Astra din Sibiu de către C. Daicovici, iar în 1906 Muzeul de Etnografie, Artă

națională, Artă decorativă și industrială din București de către Al. Tzigara-Samurçaș. În 1909 la Universitatea București, Catedra de geografie introduce „Cursul de antropologie și etnografie” susținut de Simion Mehedinți. În perioada 1918-1921 s-a format Asociația pentru studiul și reforma socială condusă de Dimitrie Gusti, care apoi s-a transformat în Institutul Social Român (1921-1948). În 1922 apare Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Cluj sub direcția lui Romulus Vuia, în 1923 Societatea Etnografică Română la Cluj întemeiată de George Vâlsan, în 1926 la

Universitatea din Cluj, Facultatea de Litere, s-a înființat „Catedra de etnografie și folclor” de către R. Vuia, în 1927 la Universitatea București, s-a înființat „Catedra de dialectologie și folclor” condusă de I.A. Candrea, în 1928 Arhiva de Folclor a Societății Compozitorilor Români din București de către C. Brăiloiu. Din 1925, timp de două decenii, etnografi și folcloriști participă la campaniile de teren desfășurate în cadrul Școlii Sociologice de la București condusă de D. Gusti. În 1930 la Universitatea București s-a înființat „Catedra de istorie a literaturii române vechi și folclor” condusă de N. Cartoian și „Catedra de istorie a literaturii române moderne și folclor” condusă de D. Caracostea, iar la Cluj Arhiva de Folclor afiliată Muzeului Limbii Române înființată de I. Mușlea. În 1936 se organizează Muzeul Satului de la București de către D. Gusti. În 1939 se formează „Centrul de studii etnografice și folclor” la Cluj condus de R. Vuia, iar în 1940 „Comisia de Folclor a Academiei Române”. În 1943 apare la Iași Muzeul Etnografic al Moldovei, precum și la Universitatea din Iași „Catedra de etnografie” condusă de Ion Chelcea.

Metoda alcătuirii atlasului a fost aplicată în România interbelică de către lingviști. În urmă cu șapte decenii a apărut primul volum din *Atlasul Lingvistic Român* (ALR), având ca inițiator pe Sextil Pușcariu și coordonatori pe Sever Pop (1938), vol. I, partea I, și Emil Petrovici (1940), vol. I, partea II, rod al cercetărilor școlii lingvistice din Cluj și al specialiștilor Muzeului Limbii Române. În cadrul Școlii Sociologice de la București a apărut ideea realizării *Atlasului Social al României*. În Europa s-au editat atlase lingvistice, etnolingvistice și etnografice încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea sau după al doilea război mondial. Metoda cartării unui fenomen lingvistic sau etnografic, cu scopul de a reprezenta arealul de desfășurare al acestuia, s-a aplicat cu succes în multe țări.

Printre precursorii atlasului etnografic îi putem socoti pe George Vâlsan, Dumitru Caracostea și Traian Herseni. Proiectul *Atlasului Etnografic al României* (AER) a

fost inițiat de către Romulus Vuia, care devine coordonator al unui mic grup de etnografi din cadrul Institutului de Istoria Artei al Academiei Române (1960-1963) (Ghinoiu, 2003a, 15).

În România, destructurarea violentă a școlilor științifice de sociologie, geografie, istorie, lingvistică, la sfârșitul deceniului patru, a dus la blocarea, în cazul Școlii Sociologice de la București, sau întârzierea demarării unor proiecte de mare anvergură științifică. În deceniul șase s-a încercat, în cadrul instituțiilor nou înființate, mai ales care aveau în colective personalități care reușiseră să scape de regimul stalinist al anilor '50 și care făcuseră parte din școlile de gândire interbelice, să proiecteze sau să continue, cum este cazul *Atlasului Lingvistic Român*, lucrări de cercetare la nivel național. Evident, personalitățile vremii cunoșteau activitatea Școlii Sociologice, unii chiar activaseră în campaniile monografice din perioada interbelică, sau se formaseră ca specialiști în jurul acestora, astfel că putem presupune că a existat o influență la nivel metodologic în gândirea strategiei pentru realizarea *Atlasului Etnografic Român*. Altfel ar fi arătat Atlasul și multă muncă ar fi fost scutită însă dacă, de exemplu, H.H. Stahl ar fi făcut parte din colectivul de specialiști care l-a proiectat, acesta fiind respins pe bază de concurs (sic!), întâmplare relatată, în octombrie 2009, de profesorul Ion Ghinoiu.

Apelăm la o caracterizare a deceniului cinci realizată de un cercetător care a activat în cadrul colectivului de etnografie în perioada 1964-1974: „Deși relativ aproape de noi, deceniul cinci al comunismului românesc este un Jurassic Park populat cu ființe străni, care abia începe să fie explorat. S-au păstrat puține mărturii scrise de la cei care au trecut prin epocă, iar specialiștii în cultura populară nu au făcut excepție. Se poate spune că supraviețuitorii epocii au făcut tot posibilul să uite ceea ce au trăit, pentru a proteja generația care venea după ei de amintirea aceluia timp” (Eretescu, 2007a, 234).

În acea vreme mulți colaboratori ai Școlii Sociologice și intelectuali ai vremii au ajuns în

pușcăriile comuniste, unii dintre ei găsindu-și acolo sfârșitul, ca Mircea Vulcănescu și Anton Golopenția. De asemenea, operele erau trecute la index, nominalizate în broșuri ca „Publicații interzise” (1948), fiind citite doar la „fondul special” (Bădescu, Ungheanu, 2000).

Să continuăm totuși cu datele privind instituționalizarea etnografiei în perioada comunistă. La București s-a înființat în anul 1948 Secția de Artă Populară a Institutului de Istoria Artei – Academia Română, iar în anul 1949 Institutul de Folclor, care a avut ca director pe Harry Brauner, colaborator al lui C. Brăiloiu. În anul 1960 a apărut Sectorul de Artă Populară și Etnografie, înființat în cadrul Institutului de Istoria Artei, prin transferul Sectorului de Etnografie din cadrul Institutului de Arheologie. În anul 1963 s-a constituit Institutul de Etnografie și Folclor prin comasarea Institutului de Folclor și Sectorului de Etnografie al Institutului de Istoria Artei. În anul 1974 s-a înființat Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, care a comasat Institutul de Etnografie și Folclor, Centrul de Cercetări Fonetice și Dialectale și Centrul Național de Îndrumare și Valorificare a Creației Populare. În anul 1990 instituția dispărea, reapărând Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Institutul de Fonetice și Dialectologie „Al. Rosetti” și Centrul Național de Conservare și Valorificare a Tradiției Populare. Conducerea sectorului de etnografie al acestor instituții a fost realizată în timp de către Romulus Vulcănescu, Ion Vlăduțiu, Paul Petrescu și Ion Ghinoiu.

În perioada 1967-1972 s-au realizat chestionarele etnografice care aveau o vastă tematică. În anul 1972 s-au publicat 20 de chestionare: Așezări, Gospodărie, Locuință, Agricultură, Creșterea animalelor, Pomicultură și grădinărit, Cultivarea plantelor textile, Vânătoare, Mijloace de transport, Creșterea viermilor de mătase, Creșterea albinelor, Alimentație, Meșteșuguri, Instalații tehnice, Obiceiuri la naștere, Obiceiuri la nuntă, Obiceiuri la moarte, Obiceiuri legate de ocupații, Obiceiuri calendaristice și Alte obiceiuri. Acestea s-au aplicat experimental în 70 de sate din Oltenia și Muntenia de

vest, hotărându-se apoi reducerea numărului de întrebări și adăugarea chestionarelor de Artă și Port popular. În anul 1976 s-a publicat forma restructurată a Chestionarului AER, cu 1.200 de întrebări și peste 3.000 de subîntrebări. Acesta a fost împărțit în opt chestionare organizate tematic: Așezare – Gospodărie, Locuință – Interior, Ocupații, Meșteșuguri – Instalații tehnice populare, Port popular, Artă populară, Obiceiuri calendaristice și Obiceiuri familiale. Chestionarul a surprins prezența fenomenelor etnografice la două momente de referință ale secolului XX: anul 1900 și perioada efectuării cercetării de teren (1972-1982). Chestionarul cuprindea întrebări deschise, care dădeau subiecților intervievați posibilitatea să răspundă fără a fi influențați în vreun fel de culegători și întrebări închise care le solicita să se încadreze în variantele propuse (Ghinoiu, 2003a, 15).

Un alt instrument de lucru al atlasului l-a reprezentat rețeaua de localități care a fost elaborată după numărul și repartiția populației și așezărilor rurale consemnate la recensământul din 15 martie 1966. Din trei variante propuse s-a optat pentru o rețea de 536 de localități. Gradul de reprezentare al așezărilor rurale în rețeaua atlasului a fost de aproximativ un sat din 20. S-au ales sate reprezentative pentru diferite domenii ale culturii populare și sate cu rezonanță deosebită pentru istoria și cultura locală și națională. S-au introdus localitățile cercetate de Școala Sociologică și cele trecute în rețeaua Atlasului Lingvistic Român. S-au aplicat chestionarele și la minoritățile etnice din România, dar rețeaua satelor locuite de minoritari nu se mai regăsește în atlasul final (Ghinoiu, 2003a, 15).

Referitor tot la rețeaua atlasului, Romulus Vulcănescu (1977, 7) făcea precizarea că o soluție ideală de a cuprinde întreaga rețea de așezări rurale (comune, sate și cătune), urbane (comune subordonate, târguri, orașe și municipii), ca și așezări conurbane este imposibil de realizat, adoptându-se o „soluție realistă prin stabilirea unei rețele selective după criteriile: proporționalității așezărilor (pe regiuni,

județe și comune), a structurilor istorice habitationale, a caracterului lor etnic, a modului lor de viață materială și spirituală, tradițională sau contemporană după configurarea punctelor de anchetat conform ecologiei formelor lor de relief, ca și după metodele carioajului, a eșantionării (selective sau aleatorii) etc. ”.

De exemplu, s-a avut în vedere o reparație integrală și echilibrată pentru întreg teritoriul țării. S-a încercat și acoperirea zonelor de munte, unde densitatea populației este mai redusă, precum și o suplimentare a numărului de sate în zonele de frontieră, pentru a se observa împrumuturile de la popoarele învecinate. De asemenea, s-a avut în vedere vechimea localităților, alegându-se localități atestate înainte de secolul al XVIII-lea. Satele selectate trebuiau să aducă informații pentru completarea a cât mai multor teme din chestionarele etnografice. „Criteriul de bază aplicat în elaborarea rețelei de localități l-a constituit valoarea etnografică a localităților, gradul ei de reprezentativitate, în sensul că însumează cele mai multe din capitolele etnografice. Totodată, această variantă realizează o distribuție mai armonioasă și mai echitabilă a punctelor de anchetă pe teritoriu, oferind posibilități sporite de caracterizare a zonelor etnografice” (Zderciuc, Ghinoiu, 1977, 13).

Evident, dacă astăzi ar trebui să se realizeze o rețea de sate pentru cercetarea și alcătuirea AER, s-ar găsi criterii diferite. Autorii rețelei nu fac referiri la studii anterioare, din perioada interbelică, care să le fi motivat alegerea. Bănuim, fără să greșim, că și încărcătura ideologică a perioadei în care au demarat cercetările privind atlasul etnografic și-a lăsat amprenta asupra modului de alcătuire a rețelei de localități, ca și asupra metodologiei.

Pentru a scurta perioada de anchetă, s-a apelat la trei cercetători de la Institutul de Științe Socio-umane de la Craiova și la mai mulți etnografi de la muzeele județene. În perioada 1972-1982 s-a desfășurat cea mai vastă campanie de teren pentru înregistrarea documentelor etnografice. În raport de tema anchetată, culegătorii au selectat subiecții după profesie, vârstă, sex. S-a alcătuit, pentru

fiecare sat, o fișă corespunzătoare. Au fost intervievați peste 18.000 de subiecți cu profesii și vârste diferite, mulți născuți în secolul al XIX-lea. Cele peste 6.000 de chestionare completate pe teren, la care se adaugă 100.000 de fotografii, desene, schițe ș.a., alcătuiesc cea mai bogată arhivă etnografică din România (Ghinoiu, 2003a, 16).

Perioada de raportare a fost pentru anul 1900 și azi (1970-1980 când s-a desfășurat ancheta). Instalațiile tehnice populare, obiectele de artă populară, piesele de port mai pot fi surprinse astăzi doar la muzeele etnografice. Transformarea profundă a satelor românești din ultimii 30-40 de ani și-a lăsat amprenta și pe valorizarea tradițiilor și obiceiurilor populare, avându-se în vedere modernizarea socială, extinderea rețelelor de transmitere a mass-media după 1990, migrația ocupațională ș.a. În deceniile șapte și opt ale secolului trecut, prin implicarea activiștilor culturali, s-au urmărit schimbări în desfășurarea obiceiurilor tradiționale, încercându-se modificarea structurii de desfășurare a ritualurilor, punându-se accent pe unele aspecte sau considerându-le misticiste pe altele. „La începutul anului 1976, Secția de propagandă a CC a PCR a înaintat Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice (ICED), de pe lângă Consiliul Culturii, un material intitulat *Recomandări privind îmbogățirea caracterului ceremonial al unor manifestări din activitatea și viața oamenilor din societatea noastră*. Textul cuprindea o evaluare a tradițiilor populare și urmărea două obiective: eliminarea elementelor religioase din obiceiurile vechi și instituirea unor obiceiuri noi, care să-i caracterizeze mai bine pe membrii societății socialiste” (Eretescu, 2007b, 207).

Cu atât mai relevant devine Atlasul Etnografic Român care, așa cum îl prezenta Paul Petrescu este o „lucrare de o deosebită importanță științifică, poate fi privit, într-un sens, ca o lucrare de sinteză, concentrând anume date privind cultura populară pe hărți unitare la scara întregii țări, în principal însă este, prin definiție, o lucrare de analiză și de înregistrare cartografică” (Petrescu, 1985, 658).

**Stadiul actual al Atlasului
Etnografic Român (AER)
și al corpusului de Documente
Etnografice Românești.
Realizări și prognoze**

Abia în anul 2003 s-a ivit oportunitatea de a se publica primul volum al AER. Posibilitățile tehnice au permis schimbarea viziunii cartografice și adaptarea unor metode moderne de cartografiere a hărților etnografice. Au fost realizate două tipuri de hărți de bază, la scara de 1 : 2.000.000 și 1 : 3.200.000, care au reprezentat relieful prin trei culori, având rețeaua hidrografică și limitele de județe. Etapa de culegere a informațiilor etnografice a fost încheiată în 1990, o parte a hărților etnografice fiind realizate până la această dată. Multe hărți au fost redactate în momentul în care s-a ivit posibilitatea publicării. Hărțile etnografice au trebuit refăcute, computerizate. Fiecare hartă etnografică color are corespondentul unei planșe cu fotografii. Legendele și textele introductive sunt traduse în trei limbi de circulație : engleză, germană, franceză. Spre deosebire de atlasele etnografice europene care s-au realizat în limbile naționale, AER este singurul atlas scris în patru limbi. Cele trei volume apărute până acum au fost redactate, cu legende traduse, hărți computerizate și machetate, în cadrul colectivului de etnografie, primind ajutorul corectorilor din cadrul Editurii Academiei Române. Cele cinci volume însumează peste 600 de hărți tematice.

Au fost tipărite : vol. I, *Habitatul*, Editura Academiei Române și Regia Autonomă Monitorul Oficial, București, 2003, 271 p. ; vol. II, *Ocupațiile*, Editura Academiei Române, București, 2005, 295 p. ; vol. III, *Tehnică populară. Alimentație*, Editura Academiei Române, București, 2008, 287 p. Primul volum a primit premiul „Simion Florea Marian”, al Academiei Române, în anul 2003.

Urmează să fie tipărit anul acesta vol. IV, *Arta și portul popular*, iar vol. V, *Sărbători și obiceiuri*, va a fi redactat (hărțile digitalizate, machetat), estimându-se apariția sa în anul 2012.

În paralel cu editarea volumelor AER, colectivul de etnografi a demarat un alt proiect privind alcătuirea unui *Corpus de Documente Etnografice* (DER), prin transcrierea, sistematizarea și tipologizarea răspunsurilor din chestionarele AER. Evident, s-a respectat structura AER, urmărindu-se cele cinci serii tematice : Seria I – *Habitatul*, Seria II – *Ocupațiile*, Seria III – *Tehnică populară*, Seria IV – *Portul și Arta Populară*, Seria V – *Sărbători și Obiceiuri*. Pentru fiecare serie, materialul etnografic a fost împărțit în cinci părți, clasificându-se după regiunile istorice : 1. Oltenia, 2. Banat, Crișana, Maramureș, 3. Transilvania, 4. Moldova, 5. Dobrogea, Muntenia.

Situația cărților tipărite din seria Documente Etnografice : a fost încheiată Seria V, *Sărbători și obiceiuri* : vol. I, *Oltenia*, Editura Enciclopedică, 2001 ; vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*, Editura Enciclopedică, 2002, vol. III, *Transilvania*, Editura Enciclopedică, 2003 ; vol. IV, *Moldova*, Editura Enciclopedică, 2004 ; vol. V, *Dobrogea, Muntenia*, Editura Etnologică, 2009. A fost editat și primul volum din seria *Habitatul*, vol. I, *Oltenia*, Editura Etnologică, 2007.

Coordonatorul celor două serii, AER și DER, este Ion Ghinoiu, cercetător principal gradul I, conducătorul sectorului de etnografie al IEF, căruia îi revine meritul de a fi stăruit în credința că acest proiect poate să fie finalizat.

**Atlasul Etnografic Român.
Extinderea cercetărilor la
comunitățile istorice românești**

Atlasul Lingvistic Român nu s-a oprit la granițele statului român. Limba română se vorbește și în comunități istorice aflate în afara României. La sud de Dunăre există comunități dialectale românești, dar și comunități vorbitoare ale dialectului daco-român. Lingviștii au stabilit trei dialecte ale limbii române : aro-mân (Grecia, Macedonia, Albania, Bulgaria, Serbia), meglenoromân (Grecia, Macedonia) și istroromân (Croația). În toate țările din

jurul României, în zone mai apropiate sau mai îndepărtate, se află comunități, mai mici sau mai mari, de români, aflate în grade diferite de asimilare etnică. Lingviștii, istoricii, geografilor, sociologii, etnografilor le-au cercetat în diferite perioade. Astfel, amintim de românii timocenii din Bulgaria și Serbia, românii din Voievodina din Serbia, de românii dunărenii din Bulgaria, micile comunități românești din Ungaria, românii majoritari din Republica Moldova, românii din Ucraina (Bucovina, Basarabia de Sud) și Rusia, ca și populația românofonă cunoscută sub numele de rudari sau băieși răspândită în arealul balcanic și Ungaria. Cercetări lingvistice, etnografice și folclorice asupra rudarilor/băieșilor, cu origine etnică necunoscută, s-au realizat de-a lungul vremii, intrând în atenție și după 1990.

Semnalăm faptul că, la început, atlasul etnografic a fost gândit pentru teritoriul României, purtând numele *Atlasul Etnografic al României*. Numele sub care a fost tipărit este de *Atlasul Etnografic Român*. Diferența este de substanță întrucât va trebui să surprindă și românii din jurul României, așa cum preciza în recenzie la vol. II și G. Geană și R.N. Preda (2009, 536).

Un colectiv format din cercetători etnografici din cadrul Institutului de Etnografie și Folclor au demarat un proiect de culegere de date etnografice privind aceste comunități istorice, în vederea continuării AER în afara granițelor țării. Am considerat că AER nu mai poate fi realizat în sens extins la toate temele, astfel că am prevăzut culegerea datelor etnografice pentru chestionarul de *Sărbători și obiceiuri*. Acest proiect este unul experimental, urmând ca să fie extins și la alte comunități sau la celelalte teme. Aici se are în vedere faptul că cercetările se fac prin proiecte punctuale derulate pe parcursul a doi, trei ani, cu colective de cercetare reduse la cinci, șase cercetători, cu probleme de finanțare. De asemenea, precizăm faptul că cercetările se desfășoară în țări străine, în comunități care nu au statut de minorități naționale, subiecții intervievați uneori temându-se să dea informații. Proiectul se

desfășoară din inițiativa echipei de cercetători și nu este inclus în planul de cercetare al Academiei Române, fondurile fiind asigurate printr-un grant de cercetare. S-a gândit ca să se realizeze cercetări pe unități statale, începându-se cu alcătuirea AER pentru românii din Bulgaria. În țara vecină există trei comunități românești: zona Timocului, zona dunăreană, de la Lom la Silistra și zona centrală cu mici comunități aromâne. În cadrul cercetărilor din Bulgaria avem intenția să realizăm culegeri de teren și în două localități locuite de rudari românofoni.

Tematica chestionarelor *Sărbători și Obiceiuri*: 1. Obiceiuri din ciclul familial (naștere, căsătorie, înmormântare); 2. Obiceiuri din ciclul calendaristic (sărbători și obiceiuri cu dată fixă, sărbători și obiceiuri cu dată mobilă, sărbători și obiceiuri din calendarul agro-pastoral); 3. Sărbători și obiceiuri comunitare; 4. Reprezentări mitice. Datele etnografice vor servi la alcătuirea unor volume de Documente etnografice, pentru fiecare comunitate în parte, și a unui *Atlas Etnografic*. În paralel se alcătuiește o bază de date din fotografii cu relevanță etnografică, urmând să se realizeze un album de fotografii care să includă toate capitolele AER (habitat, ocupații, meșteșuguri, artă, port, sărbători, obiceiuri), sub inspirația lucrării realizate de Tache Papahagi (1928-1934). Structura chestionarului permite ordonarea informației pe teme și subteme etnografice. Multe dintre fenomenele de cultură populară cuprinse în chestionar nu mai fac parte din repertoriul activ, ele fiind reconstituite, apelând la memoria subiecților, perioadele de raportare fiind cea interbelică și azi. Astfel, nu toate temele mai pot fi acoperite cu informație. Chestionarele au teme generale, dar și particulare pentru a acoperi regiuni etnografice diferite.

Metodologia culegerii de teren diferă față de cea aplicată la *Atlasul Etnografic Român* în deceniile șapte și opt ale secolului trecut. În acea perioadă culegerile de teren se făceau pe baza unui chestionar redactat extrem de amănunțit, la care răspunsurile erau scrise chiar pe chestionar. Aceasta ducea la fracționarea

relatării și ușurarea cartării. Acum se dă o temă generică subiectului (de exemplu : Cum se realiza peșitul ? sau : Cum era dres mortul pentru a nu se face moroi ?), informația fiind înregistrată și apoi transcrisă, punându-se doar întrebări suplimentare pentru ghidarea interviului. În acest fel, interviurile etnografice pot servi, ca material de lucru, și altor discipline, ca lingvistica și folclorul, realizându-se o arhivă digitală a AER cu interviuri înregistrate.

S-au stabilit parametrii pentru alcătuirea unei hărți digitale a Bulgariei, la dimensiune de 1 : 3.000.000, cu trei trepte de relief, rețea hidrografică, limite de județe, necesară pentru cartografierea datelor etnografice.

Cercetările care s-au desfășurat au avut în vedere un criteriu regional, cum ar fi regiunea timoceană (dintre Vidin, Dunăre și Timoc), Valea Dunării (de la Silistra la Lom). S-au ales localități cu populație românească majoritară sau în care aceasta se află în procente semnificative. Nu s-a putut folosi ultimul recensământ bulgar întrucât românii, statistic, nu apar, luând în considerare recensământul din anul 1920, precum și datele specialiștilor de la 1900 (Gustav Weigand) și 1943 (A. Dumitrescu-Jippa, Octavian Metea).

Ca reprezentare cartografică s-a ales metoda punctului pentru localități, însoțită de semne geometrice pentru relevarea fenomenului etnografic. Rețeaua constă din 20 de localități, cu posibilități de extindere în funcție de resursele disponibile. În Bulgaria există aproximativ 100 de localități (sate, comune și orașele) cu populație românească de peste 15%.

În zona timoceană cuprinsă între Vidin, Dunăre și Timoc, există 30 de sate și două orașe, locuite compact de populație de origine românească. Localitățile în care s-au efectuat cercetări etnografice, aplicându-se chestionarele AER sunt : Gânzova, Florentin, Rabova, Pocraina, Gumătarți, Drujba, Topolovăț, Bregovo, Gradscovi Colibi. În Valea Dunării, între Silistra și Lom, s-au făcut cercetări în patru localități : Kozlodui, Hârleț, Ostrov și Baikal.

În spațiul timocean există, din punct de vedere etnografic, trei comunități, la nivelul

căroră se semnalează mici diferențieri etno-lingvistice : câmpeni, văleni și pădureni. Populația românească este autohtonă în acest spațiu, micile deosebiri constând în influențe diferite în funcție de ariile de contact sau datorită unor valuri de populație românească suprapuse stratului autohton. Astfel, pădureni se aseamănă cu populația românească de dincolo de Timoc, din Serbia, câmpenii cu oltenii din județul Mehedinți, iar vălenii cu oltenii din județul Dolj (Bucuța, 1923, 28). Având în vedere aceste deosebiri, pentru fiecare subgrupă etnografică, s-au ales câte trei sate. Referitor la populația românească din Valea Dunării, și aici există mai multe straturi : populația mai veche, stabilită în stânga Dunării, nu se știe de câtă vreme, dar și țărani fugiți în urma aplicării Regulamentului organic, a asupririi boierilor, sau din alte cauze. Aceștia din urmă sunt cunoscuți sub numele de „țăreni”, în sens de oameni veniți din Țară.

Situația identitară a românilor din Bulgaria prezintă aspecte diverse, de cele mai multe ori subiecții făcând „confuzie” între noțiunea de cetățenie și naționalitate, din punctul nostru de vedere. Evident că românofonii din țara vecină au un alt model cultural, un alt cadru în care gândesc. Cu toate acestea, răspunsurile privind identitatea sunt variate. La unele persoane, cu nivel de instrucție mai ridicat, întâlnești răspunsul că sunt români, români din Bulgaria, dar apare des și ideea că sunt vlahi sau, alta, că sunt jumătate români, jumătate bulgari, cu explicația că trăiesc în Bulgaria.

Două exemple sugestive, în acest sens, avem din localități de pe Valea Dunării : „No, pe română, aicea unde este, sânt Diricov. Io, ce-o să-ți spui, tata-l meu cum este. Se spune Ilie Vișinescu. El e rodit în România, născut în Rumânia. Taso, măsa, toți sânt rumâni, frați are, surori are” (femeie de 78 ani din Kozlodui, care are tatăl născut în România, interviu iulie 2009) „Noi toți vorbim rumânește. Și maica și tatco și tot, tot. Eu sunt Cazacovi, Cazașca familia, Cazacovi. Samo [doar] bulgari sânt, nu sânt români. Așa isti schi rumâniț. [Vorbește românește

dar zice că este bulgar !] Da, da. Hârlețu tot este așa. Samo noi cu Hârlețu și cu Țâbul vorbim rumânește. Noi ne scriem bălgari dar vorbim rumânește. Până nu vorbești o țără românește parcă nu te-ai săturat de vorbă” (femeie de 74 ani din Hârleț, interviu iulie 2009).

Și trei exemple din localități din Timoc : „[Care e diferența între vlah și român ?] Spun că sânt vlahi. [Și vlahii ce sunt ?] E, pă vlahi. Unii spun că sânt jumătate români, jumătate bulgari, sânt amestecați și le zice vlahi. La noi așa e. La nima nu zic români, da le zic vlahi. Dacă spui român, vlah, tot aia e. Vlah când îi spui, el spune că ești om din sat. Dacă te duci în Bulgaria, în Sofia, în Plovdiv, dacă spui vlah, nu știu ce e, dacă spui român, știu ce e. In istoria voastră scrie Vlahia, bătrână se scrie Vlahia, România scrie acușa. [De când sânt vlahi aici ?] De când ? De când e Dii-ul [Vidinul]. Moșu' meu a fost vlah. Vlah, rumân, tot una e. Acasă vorbim românește. Nu scriem, nu știm să scriem pe românește. [Și limba ?] Limba e cum vorbesc eu, jumătate pe românește, undeva vorbim pe bulgărește, unde nu știm. [Cuvinte noi.] Da. Noi înțelegem, mai este vorbe pe care noi nu le înțelegem. [Pentru că n-a fost școală și biserică ?] Nu e școală ! În biserică se vorbește bulgărește, nu se cântă pe românește. [Și la recensământ cum se trec ?] Vin unii cu statistica și întreabă : «Tu ce ești, ești bulgar, ești turc, ești țâgan ? » Unii spun că sânt vlahi, unii spun că nu sânt. Aicea, vlahii din Bulgaria, mai tineri, parcă le e rușine să zăcă că sânt vlahi, că sânt rumâni. Nu știu de ce. De ce, dacă spui vlah [înseamnă că ești] om din sat, om prost. Eu niciodată nu m-am pitulat că sânt român, că sânt vlah.” (băiat de 27 de ani, cu studii liceale, din Gomutarți, interviu decembrie anul 2007) Sau : „Tot ce e aici, ne godim bugari. [Românește vorbim] eee, de mulți ani ! Din bătârni ! Naci, tot, tot, tot ce e aci în sat și în alte sate, toți știu rumânește, noi sântem bugari ! Avem licină carta, știi ce e licină carta ? [carte de identitate] Că ești bulgar, nu ești român. Noi, tradiția, tot așa.” (femeie de 55 ani din Gomutarți). Iar

un bătrân, întâlnit în curtea bisericii din Rabova, arătându-mi crucile strămoșilor săi, spune : „Aicea sânt moșii mei ai dintâi, popii. Și eu mă zăc acuma Tudor Alexa Popov (al Popii). Ion Stancov, pe ălălalt cum îl chema nu știu. Popa Ion Stancov a murit [la] 1888 anu'. Român venit de dincolo de Timoc, a venit aicea popi în sat. Din Serbia, vorbesc românește acolo. Și aicea, dincoa de Timoc sântem români, vorbesc, români toți. Nu pot să spun [dacă sunt mulți români în Serbia], n-am fost. Ama știm dincoa de Timoc că astea sate au fost bulgărești. Și vin italianți, franțuzii, ghermanți și apunți și ne pun granița colea, sus, și ne iau nouă sate românești, toate sânt [cu] români. Vlași, e pă tot românește, noi o limbă românească știm. Și a venit un profesor de la voi și aicea a trăit la unu, noaptea a dormit aici, român, să scrie aicea cum vorbim, ce obicei avem. Și-l întreb : «De ce vorbim românește ? » «În România a fost ciocoi. Și ai voștri a fugit de acolo, a plecat de acolo și a venit aici.» «De ce aicea locurile voastre ? » «Aicea ai bătârni a găsât pământ fără stăpân.» Aicea avem nouă sate, nouă sate care ni le-au luat sârbii : Spicova, Alova, Isân, Grațcov, Cernomasa, Coilova, astea sânt tot sate, vorbesc românește. Numia români, nici un bulgar, nici un turc, nici un țâgan. Cistit. Era dârjevi mari, să nu fie Bulgaria Mare, le e frică de bulgari, ne-au luat pământ. Și aici pune granițe sus că să se vadă și-ncolo, și-ncoa, când vin armele” (bărbat născut în 1928 în Rabova, fost cadru militar, interviu august 2009).

În localitățile cercetate nu există școli cu predare în limba română, realizându-se doar cursuri particulare, finanțate de statul român, mai ales pentru copiii care speră să primească burse de studii la universitățile din România. De fapt, datorită migrării masive a populației active în țările europene dezvoltate, în satele din zona Timocului nu există nici școli bulgărești, cu excepția satului Rabova. Copiii sunt luați cu autobuzul și transportați la școlile din orașele Bregova și Vidin.

Limba română se vorbește bine de către persoanele trecute de 40 de ani, cu preponderență situate în mediul rural. Chestionarele

etnografice au fost realizate exclusiv în limba română, fiind aleși subiecți care vorbesc limba română ca limbă maternă.

Concluzii

Este necesar ca după publicarea celor cinci volume ale Atlasului Etnografic Român, cercetările să fie extinse la regiunile din jurul granițelor unde există comunități de origine etnică românească sau vorbitori ai limbii române (idiomuri, dialecte). Aceste comunități au prezentat interes pentru școlile de lingvistică și dialectologie, cele de etnografie și foclor, cele de sociologie și geografie. În mare parte, comunitățile acestea se află astăzi în regiuni de cooperare transfrontalieră, dar viziunile ideologice își pun amprenta asupra posibilităților reale de cooperare.

A doua dificultate apare din lipsa finanțării, aceasta făcându-se prin proiecte tip grant, greu de obținut și de administrat și care pot avea cerințe care nu orientează spre elaborarea unor lucrări tip atlas, având un timp scurt de finalizare. Spre exemplu, în anul 2009, an de excepție datorită crizei economice, fazele au fost comprimate, cercetările fiind derulate în ritm forțat ca timp și cu mari limitări financiare.

Modalitatea de culegere a datelor, progresul tehnic, mijloacele de popularizare a informațiilor se diversifică, fiind nevoie de cercetători specializați în folosirea aparatelor și în prelucrarea digitală a datelor. În cercetările de teren apar situații diverse în care trebuie să iei decizii rapid, în funcție de conjunctura creată. Nu există astfel timp și resurse umane pentru clarificarea unor aspecte de cercetare apărute în cursul deplasărilor, la fața locului, cercetătorul fiind orientat în culegerea cantitativă de informație pe care ulterior să o filtreze și să o sistematizeze. În perioada interbelică cercetările monografice erau realizate de un număr mare de cercetători din domenii interdisciplinare. Spre deosebire, chestionarele *Atlasului Etnografic Român* s-au realizat o perioadă pe principiul omul și satul, un cercetător trebuind să aplice

un chestionar într-un sat, într-o perioadă de timp suficient de mare, având totuși ajutorul autorităților locale (primar, preot, învățător). În cercetările noastre, nu mai avem nici un sprijin decât în măsura în care găsim înțelegere și resurse la asociațiile locale. Mai mult, datorită distanțelor și finanțării reduse, am fost nevoiți să aplicăm chestionarele pe principiul omul, ziua și satul, cu reveniri în satele respective pentru completarea datelor.

Rezultatele cercetărilor etnografice desfășurate în comunitățile românești din jurul granițelor vor fi interesante prin posibilitatea comparării lor cu cele obținute pe teritoriul României. În aceste comunități, mai ales în spațiul balcanic, datorită faptului că nu au existat școli și biserici românești vreme îndelungată, de peste șapte decenii, limba română este presărată de arhaisme românești și neologisme din limbile slave. Și credințele și tradițiile au suferit modificări inerente și împrumuturi de la populația majoritară. Cu atât mai mult sunt interesante cele care s-au păstrat, fără influențe românești în ultima jumătate de secol, și care pot fi regăsite, în altă formă, la sute de kilometri distanță, pe teritoriul României. Puse pe hartă, cartate, acestea dau o imagine completă asupra arealului de răspândire a unui fenomen etnografic.

Notă :

1. Articol realizat în cadrul grantului CNCSIS-IDEI, nr. 960/2009, director proiect Emil Țircomnicu.

Bibliografie

- Bădescu, I. și Ungheanu, M. (2000) *Enciclopedia valorilor reprimite. Războiul împotriva culturii române (1944-1999)*. București : Editura Pro-Humanitate, vol. I și II.
- Bucuța E. (1923) *Românii dintre Vidin și Timoc*. București : Cartea Românească S.A.
- Eretescu, C. (2007a) Steaguri roșii pe ruine. Folcloristica românească în anii '50. În *Știma apei. Studii de mitologie și folclor*. București : Editura Etnologică, 234-260.

- Eretescu, C. (2007b) Obiceiuri noi pentru omul nou. În *Știma apei. Studii de mitologie și folclor*. București: Editura Etnologică, 207-233.
- Geană, G. și Preda, R. N. (2008) Recenzie la Atlasul etnografic român, vol. II, Ocupațiile. În *Revista Română de Sociologie*. București: Editura Academiei, anul XIX, 5-6, 533-536.
- Ghinoiu, I. (coord.) (2003a) *Atlasul Etnografic Român*, vol. I, *Habitatul*. București: Editura Academiei și Regia Autonomă Monitorul Oficial.
- Ghinoiu, I. (coord.) (2005) *Atlasul Etnografic Român*, vol. II, *Ocupațiile*. București: Editura Academiei.
- Ghinoiu, I. (coord.) (2008) *Atlasul Etnografic Român*, vol. III, *Tehnică populară. Alimentație*. București: Editura Academiei.
- Ghinoiu, I. (coord.), Pleșca, C. și Văduva, O. (responsabili de volum) (2001) *Sărbători și obiceiuri*, Vol. I, *Oltenia*. Seria Documente etnografice. București: Editura Enciclopedică.
- Ghinoiu, I. (coord.) și Pleșca, C. (responsabil de volum) (2002) *Sărbători și obiceiuri*, Vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*. Seria Documente etnografice. București: Editura Enciclopedică.
- Ghinoiu, I. (coord.) și Pleșca, C. (responsabil de volum) (2003b) *Sărbători și obiceiuri*, vol. III, *Transilvania, Răspunsuri la chestionarele AER*. Seria Documente etnografice. București: Editura Enciclopedică.
- Ghinoiu, I. (coord.), Pleșca, C. și Țircomnicu, E. (responsabili de volum) (2004) *Sărbători și obiceiuri*, vol. IV, *Moldova, Răspunsuri la chestionarele AER*. Seria Documente etnografice. București: Editura Enciclopedică.
- Ghinoiu, I. (coord.), Pleșca, C. Văduva, O. și Țircomnicu E. (responsabili de volum) (2009) *Sărbători și obiceiuri*, vol. V, *Dobrogea, Muntenia, Răspunsuri la chestionarele AER*. Seria Documente etnografice. București: Editura Etnologică.
- Petrescu, P. (1985) Etnografie și etnologie – scurtă privire istorică. În *Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice*, București, 642-665.
- Papahagi, T. (1928-1934) *Images d'ethnographie roumaine*. București, 3 vol.
- Zderciuc, B. și Ghinoiu, I. (1977) Rețeaua de anchetă A.E.R. În *Atlasul Etnografic al României*. București: buletin, 1, 11-32.
- Site-ul oficial al Institutului de Etnografie și Folclor, www.acad.ro/ief/ief_ist.htm. (accesat la data de 10.01.2010).

Primit la redacție: decembrie, 2009